

LOUIS ALTHUSSER'DE MAKİNE VE AYGIT AYRIMI BAĞLAMINDA DEVLET NOSYONU

Zeliha DİŞÇİ*

ÖZ

Bu çalışma, Louis Althusser'in toplumsal bütünlüğü altyapı ve üstyapı şeklinde ayırarak tartışmalarda odak noktası olarak altyapıyı, yani ekonomik tabanı alan Marksizm'in genel eğilimi hakkındaki eleştirilerinden yola çıkar. Eserlerinde üstyapıyı ayrıntılı bir şekilde ele alan Althusser'in düşüncesinde devlet ve devlet aygıtlarından oluşan üstyapının kapsamını ortaya koymayı amaçlar. Althusser'e göre, devlet, toplumsal bütünlük içinde ve diğer yapısal unsurlar karşısında etkin bir pozisyondadır. Althusser'in düşüncesinde devletin altyapı karşısındaki etkin konumuna odaklanan bu çalışma, söz konusu etkin konumlanışı açıklamak üzere öncelikle Althusser'in toplumsal bütünlük kavrayışına değinir. Ardından devlet mekanizmasını ortaya çıkarmak için makine ve aygıt ayırımına odaklanır. Toplumsal bütünlükte etkin konumdaki makine olarak devletin yeniden üretici rolüne değinir. Kapitalist toplumun varlığı açısından yeniden üretim ile devlet arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Bu bağlantı çerçevesinde bu çalışma devlet aygıtlarını ele alır. Devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları biçiminde ikiye ayrılan aygıtların makine olarak devlet açısından işlevini belirler. Sonuçta devletin işlevselliğinin onun araçsallığına ve sınıfsal niteliğine etkisini ortaya koyarak sınıf mücadelesi açısından devletin ve aygıtların önemine dikkat çeker.

Anahtar Kelimeler: Aygıt, Makine, Devlet, Yeniden Üretim, Zor, Rıza.

THE NOTION OF THE STATE IN THE CONTEXT OF MACHINE AND APPARATUS SEPARATION IN LOUIS ALTHUSSER

ABSTRACT

This study sets out from Louis Althusser's criticism of general tendency of Marxism which takes the infrastructure, namely economic base, as the focal point in the discussions by separating the social totality into infrastructure and superstructure. It aims to reveal the scope of superstructure in the context of reproduction. According to Althusser, the state located in the superstructure has an active position in social totality and across other structural elements. This study, which focuses on the active position of the state across the infrastructure in Althusser's thought, firstly touches upon Althusser's understanding of social totality in order to explain the active position of the state. It then focuses on the separation between machine and apparatus so as to reveal the state mechanism. It refers to the reproductive role of the state as an effective machine in social totality. There is a direct relation between reproduction and the state in terms of the existence of capitalist society. This study deals with the state apparatuses under this relation. It determines the function of the apparatuses which are divided into two as the repressive state apparatus and ideological state apparatuses across the state as machine. As a result, it highlights the importance of the state and the apparatuses in terms of class struggle by revealing the effect of the functionality of the state on its instrumentation and class quality.

Key concepts: Apparatus, Machine, The State, Reproduction, Force, Consent.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Giriş

Marksizm'de genel olarak devlet tartışmalarına bakıldığında ağırlık noktası altyapı-üstyapı ilişkisi bağlamında altyapı, yani ekonomik tabanda bulunur. Bu yönelim ise Marksizm'e, özellikle de Ortodoks Marksizm'e dair teoride siyasal ve ideolojik süreçlerin geriye bırakıldığı şeklindeki eleştirilere neden olur. Çağdaş düşüncede Marksizm'e yönelik bu eleştiriye yapıların ve devletin konumunun/işlevinin yeniden değerlendirilmesi eşlik eder. Yirminci yüzyılın önde gelen düşünürlerinden biri olan Louis Althusser, söz konusu değerlendirmelere odaklanan temel filozoflardan biri olarak bu noktada önem kazanır.

Althusser'e göre, devlet, üstyapının bir unsurudur. Üstyapı, altyapının üzerine yükselir. Fakat devletin de içinde yer aldığı üstyapının altyapı üzerine yükseliyor oluşu, onu altyapı karşısında edilgin bir konuma sokmaz. Aksine devletin toplumsal bütünlük içinde ve diğer yapısal unsurlar karşısında etkin bir konumu söz konusudur. Althusser bu etkin devlet tanımını, "görelî özerklik", "üst belirlenim" ve "yeniden üretim" gibi kavramsallaştırmalar yardımıyla açıklar. Bu bağlamda Althusser, Marksizm'deki gibi devletin, egemen sınıfın tahakküm aracı olduğu yönündeki temel kabulü benimser. Fakat bu kabul ile yetinmeyen Althusser'e göre, böylesine bir aracın bütünlük içerisinde nasıl işlediği tam olarak açıklanmaz ve Karl Marx'ın altyapı-üstyapı olarak belirlediği zincirin iki ucunun arası boş kalır.¹ Söz konusu boşluğu Althusser, devlet ve yeniden üretim bağlamında devlet aygıtları hakkındaki değerlendirmeleri ile doldurmayı amaçlar.

Althusser'in işaret ettiği yapılar arasında kalan boşluğun Althusser tarafından nasıl doldurulmaya çalışıldığını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma, onun devlete yüklediği anlamlara ve verdiği rollere odaklanır. Çalışmanın ilk bölümü, Althusser'in düşüncesinde devletin konumunu kavramak üzere toplumsal bütünlük anlayışına değinir. Ardından toplumsal bütünlük içinde düşünürün devleti nasıl bir mekanizma olarak tahayyül ettiğini makine ve aygıt ayrımı üzerinden gösterir. Makine olarak devletin temel görevi, toplumsal bütünlüğün, üretim koşullarının ve ilişkilerinin uyumlu bir şekilde yeniden üretimini sağlamaktır. Yeniden üretim ile devlet arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Söz konusu bağlantı çerçevesinde çalışmanın bir sonraki bölümü, devletin yeniden üretim işlevi bağlamında Devletin Baskı Aygıtını (DBA) ve Devletin İdeolojik Aygıtlarını (DİA'lar) açıklar. Böylece Althusser'in

¹ Louis Althusser, *Pour Marx*, Editions La Découverte, Paris, 2005, s. 111.

düşüncesinde devlet aygıtları çerçevesinde devletin yeniden üretime yönelik işlevsel tanımına erişir. Devletin işlevselliğinin onun araçsallığını ve sınıfsal niteliğini desteklediği sonucuna ulaşarak, sınıf mücadelelerinin neden aygıtlarda gerçekleştiğini gösterir.

Toplumsal Bütünlük ve Belirlenim Problemi

Althusser'in düşüncesinde devlet nosyonunun anlaşılabilmesi için söz konusu kavramın boşlukta sallanmayıp aksine bir bütünlük içinde yer aldığı belirtilmesi gerekir. Bu bağlamda devlet, toplumsal bütünlük içinde anlam kazanır. Bütün kavramı, karmaşık yapısal birlik içerisinde var olan özgül belirlenimlere göre birbirine eklemlendirilmiş, son kertede ekonomi düzeyince belirlenmiş düzeyler içeren bir yapılandırılmış birliktir.² Marksizm'in en temel nosyonlarından olan toplumsal formasyon, verili bir toplumsal bütünlüğü anlatır. Buna göre "toplumsal bütünlük, bütünün parçalarını biçimlendiren tek bir üretim şeklini değil, bir toplumun bütün yönlerini içerir."³ Bu açıdan Althusser için, Marksizm, "toplumsal formasyonların bilimi, onların iç mantığının çeşitli düzeyleri ya da yapıları arasındaki ilişkilerin incelenmesidir."⁴

Althusser, daha önce Marx ve Friedrich Engels tarafından formüle edilmiş toplumsal bütünlüğü yeniden ele alır.⁵ Toplumsal bütünlük, ekonomik, siyasal ve ideolojik olmak üzere üç düzeyden oluşur. Buradaki yapılar birbirleriyle ilişkilidir ve bu ilişkiselliğe bağlı olarak bir toplumsal bütün oluşur. Yapılar arası bu bağlantı onları bütün içinde tek bir merkeze bağlı kılmaz. Her bir düzeyin kendine özgü etkililiği vardır.⁶ Fakat son kertede, ekonominin belirleyiciliği söz konusudur. Ekonomik belirlenimi kabul ederek Karl Marx ve Friedrich Engels'in düşüncelerine yaklaştığını söyleyebileceğimiz Althusser, düzeyleri ve etkileşimlerini çözümlerkenki kavrayış biçimiyle "yapısalcı Marksizm" in kurucularından biri haline gelir.

² Louis Althusser, *Kapital'i Okumak*, (Çev. Celal A. Kanat), Belge Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 137.

³ Alasdair Stewart "Althusser's Structuralism and a Theory of Class", *Critique: Journal of Socialist Theory*, 2008, 36(3), s. 427.

⁴ Akt. Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998., s. 358.

⁵ Hüsnü Aksoy, *Devlet ve Demokrasi*, Yön Yayınları, İstanbul, 1994, s. 173.

⁶ Zafer Yılmaz, "Althusser'in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları", *Praksis*, 4, 2001, ss. 35-74, s. 40.

Althusser'in *Marx İçin* (2002) isimli eseri toplumsal bütünlüğü oluşturan düzeyler açısından önemli açıklamalar içerir. Düzeylerin bütün içindeki konumunu yorumlarken çelişki kavramını devreye sokan Althusser, *Marx İçin* isimli eserinde 1917 Ekim Devrimi çerçevesinde yapı ve çelişki kavramına ayrıca değinir. Buna göre devrimler ya da değişimler, tarihsel çelişkilerin tek bir devlet içinde birikimi ve yoğunlaşması ile olur. Toplumsal bütünlükte çelişkinin görülmesi devrimin yaklaştığını anlatır, ama doğrudan devrimci duruma neden olmaz. Çünkü devrim bir kopuş anıdır ve koşullar ile akımların birliğini gerektirir.⁷ Devrim öncesi çelişkilerin bazıları kökten heterojendir. Heterojenlik, onların aynı pratikleri nitelememeleridir, yani çelişkilerin "aynı uygulama düzeyleri ve yerleri" bulunmaz.⁸ Fakat bu durum çelişkilerin kopuş birliği içinde kaynaşmasına engel değildir. Zira Althusser için çelişki:

İçinde işlediği tüm toplumsal beden, onun biçimsel var oluş koşullarının ve yönettiği mercilerin ayrılmaz parçasıdır. Çelişkiler, tek ve aynı hareket içinde hem belirleyen hem belirlenendir. Sonuçta egemen olan tek bir çelişki yoktur, birbirini etkileyen çok sayıda çelişki söz konusudur.⁹

Düzeyler veyahut yapılar, aslında karmaşık bir bütünlükte yer alır. Yapılar arasında hiçbir hiyerarşi olmayan farklı çelişkiler bulunur ve bu farklı çelişkiler arasından da özsel olarak biri diğerinden daha önemli ve belirleyici değildir. Karmaşık bütünlükteki söz konusu belirleme ve belirlenme ilişkisini *üstbelirlenim* şeklinde adlandıran¹⁰ Althusser'in düşüncesinde, "toplumsal oluşum, birbirine bağlı yapıların özgül bileşimi olup"; üretim tarzı, devlet, ideoloji gibi unsurlar toplumsal oluşumun içinden ele alınır.¹¹

Althusser'in modelinin en belirgin özelliği, Marksizm'deki altyapı-üstyapı ilişkisine getirdiği eleştiri ve katkılarda açığa çıkar. Ekonomi etrafında kavranan yapı, üstyapı kurumlarını belirler; ancak bu belirleme tek yanlı olmadığı gibi yalnızca son çözümleme açısından geçerlidir.¹² Çünkü ekonomik yapıdan görece bağımsız olan devlet ve ideoloji gibi üstyapı kurumları hem birbirlerini hem de altyapıyı daha önce bahsedilen "karmaşık çelişkiler" düzeni

⁷ Louis Althusser, *Pour Marx*, s. 98.

⁸ A.g.e. s. 99.

⁹ Louis Althusser, *Marx İçin*, (Çev. Işık Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul, 2002, s. 122-4.

¹⁰ Louis Althusser, *Pour Marx*, s.100.

¹¹ Zafer Yılmaz, "Althusser'in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları", s. 43.

¹² Louis Althusser, *Pour Marx*, s. 112.

içinde etkiler.¹³ Böylelikle Althusser, Marx ile paralel bir şekilde toplumsal oluşumların farklı düzeylerini altyapı (üretici güçler ve üretim ilişkilerini kapsayan ekonomik taban) ve üstyapı (devlet, hukuk ve ideoloji) olarak ayırıp, ekonomik tabana belirleyici bir rol vermesine rağmen ekonomik tabanı öz olarak görmez. Diğer bir deyişle, üstyapının öğelerini ekonomik tabanın belirleyiciliğine teslim olmuş edilgin olgular niteliğinde kabul etmez.¹⁴ Çünkü düzeylerden her birinin ayrı tarihsel varlığı söz konusudur. Her üretim tarzı için üretici güçlerin gelişimiyle imlenmiş özgül gelişimleri bulunur. Buradaki özgüllük, her düzeyin birbiri karşısında göreceli özerkliğini ve bağımsızlığını anlatır. Bu bağlamda siyasal üstyapının da kendi tarihi vardır denebilir. Ayrı tarihe sahip olması bütünden bağımsız olduğu anlamına gelmez. "Her bir düzey, bütüne eklenmiş ve bütün karşısında belli bir tip bağımlılığa dayandırılmıştır."¹⁵ Bu durum, Althusser tarafından "göreceli özerklik" ilkesi olarak adlandırılır. Althusser açısından göreceli özerklik ilkesi, ekonominin tarihinden, siyasetin/devletin tarihinden, dinin ve ideolojinin tarihinden söz etmeyi gerektirir.¹⁶ Bu ilke ve anlayış çerçevesinde Althusser *Kriz Yazıları* (2004) isimli eserinde Marx'ın yapı kavrayışını eleştirir. Althusser'e göre, Marx, üstyapının altyapı üzerinde yükseldiğinden başka bir şey söylemez. Oysa hukuk ve devlet, altyapının üstünde yükselir. Fakat temelden bambaşka bir dünyaları bulunur.¹⁷

Althusser, kendi yapı anlayışıyla ve bu bağlamda üstyapıya/devlete verdiği önemi ifade eden tartışmalarıyla Ortodoks Marksizm'den ayrılırken, yapıların göreceli özerkliği şeklindeki kabulüne üst belirlenim ilkesini ekler.¹⁸ Ekonomik tabanı öz olarak kabul eden bakışı "ekonomizm" olarak nitelendirir ve bunların bütünlüğün anlaşılmasını zorlaştırdığını dile getirir. Oysa çelişkiler

¹³ Kemali Saybaşı, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 57-8.

¹⁴ Norman Geras, "Althusser'in Marksizm Anlayışı: Bir Değerlendirme", *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, der. Kemali Saybaşı, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 324.

¹⁵ Louis Althusser, *Marx İçin*, s. 139.

¹⁶ Louis Althusser, *Kapital'i Okumak*, s.139-141.

¹⁷ Louis Althusser, *Kriz Yazıları*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s.94.

¹⁸ Yapıların göreceli özerkliği tartışması Althusser ile özdeşleştirilen temel meselelerden biri olsa da gerçekte bu tartışmanın temelleri Althusser'den önceye uzanır. Friedrich Engels'in Joseph Bloch'a 1890 tarihli mektubundaki göreceli özerklik ve ekonomik belirlenim tartışmalarının yanı sıra George Lukacs ve Antonio Gramsci'nin "bütünlük" konusundaki tartışmaları Althusser'in tartışmalarını önceler. Göreceli özerklik konusundaki değerlendirmelerinde Althusser, Marksizm'de uzun bir sürece dayanan yorumların bu bakımdan bir yeniden değerlendirmesini yapar.

sadece altyapı düzeyinde gerçekleşmez. Çünkü altyapıda gerçekleşen üretimin de farklı temelleri bulunur. Daha da önemlisi bu temeller, ekonomik olmayan yapıları kapsayan toplumsal bütünlüğün etkileşim alanında yer alır. Ekonomik üretim nedensiz ve boşlukta kendi kendine gerçekleşmez. Altyapı ile etkileşim halinde olan devletin içinde yer aldığı üstyapı, altyapının var oluş koşullarını oluşturur. Üretim ilişkisi sınıf mücadelesi ilişkisidir ve sınıf mücadelesi son kertede üstyapı ilişkilerini belirler. Fakat sınıfların sömürüsü üstyapının şekillendirmeleri, hukuksal-siyasal ilişkiler ve ideolojik ilişkiler olmadan sürdürülemez.¹⁹

Althusser açısından üstyapısal düzeyler hem belirleyen hem belirlenendir. Ekonomi belirleyici olduğu gibi belirlenendir. Her düzey, parçası olduğu genel oluşum veya bütünlük tarafından belirlendiği kadar, genel oluşumun belirlenmesine katkıda bulunur. Bu nedenle “üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında her şeyi yönlendiren, ekonomik yapıdaki tek bir basit çelişki bulunmaz.”²⁰ Aksine, “toplumsal oluşumun her düzeyinde mevcut olan ve bir tür etkililik sıradüzeni oluşturan ‘çelişkiler çokluğu’ bulunur.”²¹ Böylece “belirleyicilik”, hiçbir zaman basit olmayıp, her zaman karmaşık ve çok çeşitlidir denebilir. Althusser’in düşüncesinde üstyapının unsurlarının ekonomik taban karşısında edilgin değil etkin konumlandırılması, düşünürün çoğulcu bir yöntem önerisi yaptığı anlamına gelmez. Zira kendisi ekonominin son kertede belirleyiciliğini baştan kabul eder.²² Fakat burada Althusser’in itirazı farklı bir noktada düğümlenir. Buna göre, Althusser’in kendisi de üstbelirlenimin kendi başına bir olgu olmadığını kabul eder. “Ulusal ve uluslararası konjonktür ve üstyapı biçimlerinin büyük ölçüde özgül ve özerk olup katışıksız görüngüye indirgenemeyen gerçek varlığı kabul edilince ancak üstbelirlenim kaçınılmaz ve düşünülebilir olur.”²³ Böylece Althusser’e göre, üstbelirlenim, tarihin kuraldışı durumlarına bağlı olmayıp, evrensel niteliklidir: “Ekonomik olgular doğrudan üstyapıya yansımayıp, burasının kendisini yeniden üretebilmesi için ideolojik ve politik süreçlerin devreye girmesi, ilişkileri çelişkisiz hale getirerek öznelere onaylatması” gerekir.²⁴ Althusser’e göre, “ekonomik diyalektik asla katışıksız halde rol oynamayıp, tarihte üstyapı gibi mercilerin işlerini bitirip kenara çekildiklerinin, zamanı geldiğinde

¹⁹ Louis Althusser, “Soutenance D’Amiens”, *Positions (1964-1975)*, Editions Sociales, Paris, 1976, s. 168.

²⁰ Louis Althusser, *Marx İçin*, s.138.

²¹ A.g.e. s. 138.

²² Norman Geras, Althusser’in Marksizm Anlayışı: Bir Değerlendirme”, s. 324-5.

²³ Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 42.

²⁴ A.g.e. s. 42-3.

majesteleri ekonominin diyalektiğın kraliyet yolu üzerinde ilerlemesine izin vermek için sanki onun katışıksız görüngüsüymüş gibi yok olduklarının asla görülmediğı” özellikle vurgulanmalıdır.²⁵ Düşünür açısından üstbelirlenmiş olmayan “düpedüz” çelişki fikri, “boş, soyut ve saçma bir cümle” olacaktır.²⁶ Althusser’e göre, Marx ve Vladimir Lenin’de üstyapının ve diğeri koşulların özgül etkinliğı teorisinin genel hatları bulunur, fakat hala hazırlanmayı bekler. Bu duruma Althusser “üstyapının özgül öğelerinin özgül teorisini hazırlamak gerekmektedir” diyerek işaret eder.²⁷

Toplumsal Bütünlükten Yeniden Üretime Devlet Makinesi ve Aygıtlar

Devlet formunu üretim ilişkileriyle birlikte düşünen Marksist devlet tartışmalarında, üretim ilişkilerinin bir sonucu olmakla birlikte devlet, ortak iyiyi temsil etmeyip üretimdeki sınıf yapısını yansıtır.²⁸ Böylece, toplumsal bütünlükte yer alan yapılardan ekonomi birincilleştirilirken, siyasal kuvvetler ve devlet ikincilleştirilir. Ekonomi, siyasal hareketi belirler.²⁹ Örneğın, *Komünist Parti Manifestosu*’nda siyasal iktidar, bir sınıfın başka bir sınıfı ezmesini sağlayan örgütlü güç olarak tanımlanır. Modern devlet, “bütün burjuvazinin ortak işlerini yürüten bir komite” biçiminde tarif edilir.³⁰ Kapitalist toplumda devlet, egemen sınıfın önemli bir aracıdır. Marx’ın erken dönem yazılarında devlet,³¹ kamusal yaşam ile özel yaşam, genel çıkarlar ile tikel çıkarlar arasındaki çelişkiyle anlamını bulur.³² Yine Marx ve Engels’in *Alman İdeolojisi* isimli eserinde özel mülkiyetin topluluktan kurtulmasıyla birlikte devlet, sivil toplumun yanında ve dışında ayrı bir varlık olarak yer alır. Fakat devlet, burjuvazinin mülkiyet ve çıkarına yönelik, içsel ve dışsal amaçlarına adapte

²⁵ Louis Althusser, *Marx İçin*, s. 138-9.

²⁶ A.g.e. s. 138-9.

²⁷ A.g.e. s. 139.

²⁸ Martin Carnoy, “Marx, Engels, Lenin and The State”, *The State and Political Theory*, Princeton University Press, New Jersey, 1984, s.50.

²⁹ Paul Thomas, *Marx ve Anarşistler*, (Çev. Devrim Evcı), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, 98-112.

³⁰ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, (Çev. Rekin Teksoy), Oğlak, İstanbul, 2005, s.49.

³¹ Marx’ın devlet ve sivil toplum ilişkisine dair görüşlerinde erken dönem yazılarına özellikle vurgu yapılmasında Marx’ın olgunluk dönemi çalışmalarında devleti sivil toplumun gölgefenomeni haline getirdiğine yönelik eleştirilerin etkisi büyüktür. Fakat bu iddia Administering Civil Society: Towards a Theory of State Power isimli eserinde Mark Neocleous tarafından eleştirilerek tersine çevrilir. Neocleous’a göre, Marx’ın erken dönem yazılarındaki devlet ve sivil toplum ilişkisine yönelik bakış açısı ilerleyen dönemlerdeki çalışmalarının temeli olup, korunur.

³² Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 211.

olan bir organizasyon formundan daha fazlası değildir.³³ Marx'a göre, sivil toplumdaki yaşamın toplumsal olmayan doğası, özel mülkiyet, sanayi ve ticaret güçlerinin yarattığı egoizm modern devletin doğal temellerini oluşturur.³⁴ Sadece egemen sınıfın aracı olmakla kalmayan devlet, sivil toplumun yabancılaşmış toplumsal ilişkileri üzerinden temellendirilir.³⁵

Marx'ın devlet konusunda en önemli çalışmaları olarak kabul edilen *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Paris Komünü* analizleri de devlet üzerine Marksist değerlendirmelerde başvurulan diğer kaynaklardır. Marx, devlete adanmış bir cilt yayınlamak istemiş, fakat eserini bitirmeden ölmüştür. Bu nedenle Marx'ın çalışmalarında sistemli bir devlet teorisi doğrudan bulunmaz. Burjuva devletinin, sınıf iktidarının somutlaşmış hali olduğunu ve ancak sosyalist devlet ile değiştirilebileceğini kabul eden Marksist devlet teorisinin kaynağı bu sebeple Marx'ın yanı sıra Engels ile birlikte düşünülür.³⁶ Belirli bir ülkede yaşayan toplulukların oluşturduğu, topluma dışarıdan dayatılmamış gücü veya bütünü devlet olarak adlandıran Engels'e göre, devlet:

Toplumun, gelişmesinin belirli bir aşamasındaki bir ürünüdür; bu, toplumun önlemekte yetersiz bulunduğu uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama karşıtların, karşıt iktisadi çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, "düzen" sınırları içinde bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdaki doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç, devlettir.³⁷

Toplumun sınıflara bölünmesinin zorunlu sonucu olan devlet, en yalın haliyle bir kapitalist makine, kapitalistlerin devleti, tüm ulusal sermayenin ideal kişileşmiş halidir.³⁸ Böylece Marksist devlet kuramının temel odağı olan

³³ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 2010, s.115.

³⁴Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, (Çev. Ali Somer), Sol Yayınları, Ankara, 2011, 179.

³⁵ Martin Carnoy, "Marx, Engels, Lenin and The State", s. 49.

³⁶ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 213.

³⁷ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev. Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 2010, s.199.

³⁸ Martin Carnoy, "Marx, Engels, Lenin and The State", s.148-9; Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s.213.

devletin, ezilenleri sömürme işlevi etrafındaki kavranma biçimi belirir.³⁹ Bu haliyle devlet fikri, ekonomik düzenin bir “gölge fenomeni” olarak tanımlanır:

Devlet, egemen bir sınıfın bireylerinin onun aracılığıyla kendi ortak çıkarlarını üstün kıldıkları bir biçim, içinde bir çağın bütün sivil toplumunun özetlendiği bir biçim olduğundan, bunun sonucu olarak, bütün kamusal kurumlar, devlet aracılığından geçer ve siyasal bir biçim alırlar.⁴⁰

*Alman İdeolojisi'*nde Marx ve Engels, araçsal devlet anlayışını tarihsel gelişim, iş bölümü ve üretim tarzı çerçevesinde açıklar. Burada üstyapıdaki “hukuk, ordu, polis, vb. bir ulusal birlik düşüncesi yayarak, sınıf mücadelesi ve uzlaşmaz maddi çıkarları gizlemeye çalışan hayali cemaat duygusu yaratırlar.”⁴¹ Böylece Marksizm'de üstyapının aktörlerinden olan devlet, özgür bir yapı olmayıp, toplumun asli bir ögesini oluşturan merkezi bir yapıdır. Fakat buna rağmen, altyapı yani ekonomi karşısında ikincilliğini korur. Lenin bu bağlamda *Devlet ve Devrim* isimli eserinde Engels'ten yaptığı alıntılar üzerinden devleti, “ezilen sınıfın sömürülmesi aleti” şeklinde tanımlayarak kendisinden önceki düşünürlerle benzer çizgide olduğunu gösterir.⁴² Buna bağlı olarak Engels'in altyapının son kertede belirleyici olduğunu belirten düşünceleri merkezi önemine kavuşarak tartışmalardaki yerini korur.

Althusser, altyapı ve üstyapı bağlamında ilerleyen devlet tartışmalarına tam anlamıyla burada dâhil olur. Antonio Gramsci'nin de izlediği Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'*ni takip ederek buradan bir devlet tartışması yükseltir.⁴³ Gerçekten Marksist bir devlet teorisinin bulunmadığını düşünen Althusser'e göre, devlet tartışması Marx ve Lenin'in siyasal düşüncesinin kalbinde bulunmasına rağmen klasik düşünürlerin yaptığı şey

³⁹ Vladimir Lenin, *Devlet ve İhtilal*, (Çev. Süleyman Arslan), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1978, s.21.

⁴⁰ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 115.

⁴¹ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 213.

⁴² Vladimir Lenin, *Devlet ve İhtilal*, s. 21.

⁴³ Dar anlamının yanı sıra geniş anlamdaki devlet anlayışıyla Gramsci, sivil toplumu üst yapı unsuru haline getirerek Marx'tan farklılaşırken Althusser'in devlete ilişkin tartışmalarını önceler. Sivil topluma ilişkin bakış açısını Hegel'den alan Gramsci, sivil toplumun hem ekonomik hem de kurumsal ilişkiler alanı olduğunu düşünen Hegel'den farklı olarak, ekonomik ilişkileri düzenleyen kurumlar dizisi olduğuna dikkat çeker (Mark Neocleous, *Administering Civil Society Towards a Theory of State Power*, Macmillan Press Ltd., London, 1996, s. 39-40).

sınıf mücadelesi ve sınıf yönetimi arasındaki ilişkiyi kurmaktır.⁴⁴ Oysa sınıflar toplumsal bütünlüğün içinde konumlanırlar ve Althusser'in düşüncesinde söz konusu toplumsal bütünlüğü oluşturan yapılar hem birbirlerinden görece özerktir hem de birbirleriyle karşılıklı etkileşim halindedir. Bu nedenle üstyapının temel aktörü olan devletin altyapı karşısındaki konumu Althusser tarafından temel tartışma konusu haline getirilir. Althusser'e göre:

Devlet, egemen sınıfın elindeki ve de egemen sınıfa hizmet eden bir "araç" tır. Günümüzde pek iyi bakılmıyor "araç" sözcüğüne... Ancak "araç" demek "ayrı" demektir zaten. Her araç onu kullandıktan sonra "ayrı" dır. Kuşkusuz, müzik aleti müzisyenden, "cop" da polisten ayrıdır.⁴⁵

Althusser'de devletin ayrı oluşu, onun kendisi olmayandan, geri kalandan, sivil toplumdaki -ki burası aynı zamanda altyapı olan ekonomidir- ayrılığı anlamına gelir. Devlet, sınıf mücadelesi için yapılmıştır ve sınıf mücadelesinden ayrı olması bu nedendir. Bunun sonucu ise onun araçsallığıdır. "Devlet, sınıf mücadelesi için yapılmıştır" diyerek Althusser, devletin her yandan sınıf mücadelesine müdahale edebilmesinin koşullarının oluştuğunu belirtir. "Burjuvazi sınıf mücadelesini sürdürmek ve sınıf mücadelesine müdahale edebilmek için devlet diğer konulardan ayrı olarak yapılandırılmıştır."⁴⁶ Böylece "devlet, egemen sınıfın genel çıkarlarını korumak için burjuvazinin bir kesimine, hatta çoğunluğuna karşı önlemler alabilen bir aygıttır."⁴⁷ Burada Althusser, genel olarak Marksizm'de savunulan "devletin araçsallığı" düşüncesini, "aygıt" fikri üzerinden yeniden dile getirir. 'Sınıf devleti olarak devlet' kavramsallaştırması ise sınıf egemenliğinin ne olduğu sorusunu da beraberinde taşır. Sınıf egemenliği, sınıfsal sömürüyü ya da baskıyı ifade eder ve ekonomik, siyasal, ideolojik bütün kertilere sızmıştır. Bunun sonucu ise devletin tarafsız olmayıp, egemen sınıfa ait olan yapısının ifşasıdır. Althusser'e göre, Marx "devlet ayrıdır elbette, ama egemen sınıfın çıkarlarına en iyi biçimde hizmet etmek için, bir sınıf devleti olmak için ayrıdır" diyerek bunu açıklar.⁴⁸ Böylece devlet *Komünist Parti Manifestosu*'nda, *18 Brumaire*'de veya *Devlet ve*

⁴⁴ Louis Althusser, "The Crisis of Marxism" 1977, <https://www.marxists.org/history/erol/periodicals/theoretical-review/tr-7-4.pdf>, s. 18 (03.02.2020).

⁴⁵ Louis Althusser, *Kriz Yazıları*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s. 106.

⁴⁶ A.g.e. s. 107.

⁴⁷ A.g.e. s. 107.

⁴⁸ A.g.e. s. 117.

Devrim'de bir baskı aracı olarak anlatılırken, Althusser tarafından da doğrudan "baskı makinesi" olarak nitelenmeye devam eder.⁴⁹

Althusser'in düşüncesinde yer alan makine veya araç olarak devletin aslında aynı egemen sınıfın devletine gönderme yaptığı söylenebilir. Bu kavramları kullanırken ise Althusser'in özellikle Lenin'e referans verdiği görülür.⁵⁰ Lenin'in *Devlet ve Devrim* isimli eserinde doğrudan "devlet makinesi" ve ona müdahaleyle ilgili analizler bulunur. Althusser'e göre, makine olarak devlet, bir örgütlenme şekli olmasına rağmen diğer dernek gibi örgütlerden farklı ve özel bir niteliğe sahiptir. Bunun nedeni onun farklı bir madenden yapılmış olmasıdır. Buradan hareketle Althusser, aygıt ve makine kavramları çerçevesinde bir "mekanizma olarak devlet" in kendi kuramındaki yerini açıklar. Buna göre, "aygıt, bir bütün oluşturarak aynı amaca yönelen öğeler kümesidir."⁵¹ Bu durumda ideoloji, baskı, vb. farklı araçların devlet aygıtı olmasını belirleyen şey, hepsinin birlikte aynı amaca yönelip yönelmedikleridir.⁵² "Devletin egemen sınıfın aracı olduğu" yönündeki Marksist açıklamalar düşünüldüğünde söz konusu araçların devlete dâhil olmasını belirleyen şey, onların egemen sınıfın çıkarına hizmet edip etmediğidir. İşte devlet, bu araçların bir araya geldiği ve aynı amaç doğrultusunda hareket ettiği o muazzam mekanizmayı ifade eder. Bu mekanizmayı anlatan kavram ise "makine"dir.

Makine, "bir işi bir başka işe dönüştüren sistem" olarak tanımlanır.⁵³ Üstyapı, egemen sınıfın egemenliğinin özeti ve egemen makine olarak devlet çevresinde yoğunlaşır.⁵⁴ Althusser'e göre, "aygıt söz konusu olduğunda tek tür enerji yetebilirken, makine söz konusu olduğunda en az iki ayrı tür enerjiyle, bir enerjinin diğerine dönüşümüyle karşı karşıya bulunuruz."⁵⁵ Burada Althusser, makine ve aygıt ayrımı üzerinden, devlet mekanizmasını ortaya koyar. Devlet, makineye benzetilirken, ideoloji gibi unsurlar ise devlet makinesinin oluşturduğu mekanizma tarafından önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda işlenmek üzere gerekli enerjinin sağlayıcısı olan aygıt konumuna sabitletir. Bunun sonucunda devlet enerji dönüşümünü üretmek üzere ayrı bir gövdeye sahip olurken devletin sınıf mücadelesinden ayrı olduğu

⁴⁹ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 163.

⁵⁰ Louis Althusser, "The Crisis of Marxism", s. 2009; Althusser, *Kriz Yazıları*, s. 122.

⁵¹ Louis Althusser, *Kriz Yazıları*, s. 122.

⁵² A.g.e. s. 122.

⁵³ A.g.e. s. 122.

⁵⁴ Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 57.

⁵⁵ Althusser, *Kriz Yazıları*, s. 121.

düşüncesi pekişir. Kendine ait bir mekanizması bulunduğu düşünülen devlet, "iktidar üretme makinesi" haline gelir.⁵⁶

Devlet Makinesini Çalıştıran Aygıtlar

Marksizm'de kapitalist devlet, burjuvazinin baskı ve şiddete dayalı yönetim aygıtı olarak ele alınıp, kültürel-ideolojik olarak kapitalist devletin kendisini nasıl yenileyebildiği sorusu uzun yıllar sorulmaz. İşte bu bağlamda 1960'lar, Marksizm içinde farklı eğilimlerin yeniden şekillendiği zamanlardır. Bu dönemle birlikte kapitalizmin üretim pratiklerinden devlet ile sınırlandırabilecek siyasal işleyişe doğru odak kaymasının olduğu söylenebilir.⁵⁷ Söz konusu odak kaymasını gerçekleştiren düşünürlerin başında gelen Althusser'e göre:

Ekonomik olgular, doğrudan politik/ideolojik düzeye yansımazlar. Kendisini yeniden üretebilmek için ideolojik ve politik süreçlerin devreye girmesi gerekmektedir. Bu süreçler, ilişkileri yeniden çelişkisiz bir şekilde kurup öznelere onaylatırlar.⁵⁸

Althusser bu değerlendirmesiyle "Marxçıl toplumsal oluşum eğretilmelerinde âtil bir şekilde mevcut olan 'üstyapı'yı yeniden üretim semasına ekler."⁵⁹ Althusser'in düşüncesinde üstyapı, yani devlet kendi içinde devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları olarak ayrılır. "Bu kollar, bir sınıfın maddi egemenliğinin içinde kazanıldığı ya da yitirildiği, dışında da temel üretim ve sömürü ilişkilerinin sürekliliğinin olanaksız olacağı uzam ve amaç olarak tanımlanır."⁶⁰ Marksist devlet kuramını geliştirmek için sadece devlet aygıtı ve devlet iktidarı ayrımını yapmayı yeterli görmeyen Althusser açısından açıkça devletin baskı aygıtının yanında bulunan ve onunla karıştırılmaması gereken devletin ideolojik aygıtları tanımlamasına ihtiyaç vardır.⁶¹ Bu nedenle Althusser'de üretim biçiminin, genel olarak toplumsal formasyonun yeniden

⁵⁶ A.g.e. s. 144-159.

⁵⁷ Sancar, *İdeolojinin Serüveni*, s. 25-7.

⁵⁸ A.g.e. s. 43.

⁵⁹ Etienne Balibar, *Althusser İçin Yazılar*, (Çev. Hülya Tufan), İletişim Yayınları, İstanbul, 84.

⁶⁰ A.g.e. s. 84-5.

⁶¹ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 168.

üretimine yönelik bir tarafta baskı aygıtı diğer tarafta ideolojik aygıtlar olmak üzere “iki veçheli” devlet algısı söz konusudur.⁶²

Devletin Baskı Aygıtı

Devletin veçhelerinden biri olarak Devletin Baskı Aygıtı, Althusser'in metinlerinde kısaca “devlet aygıtı” olarak geçer. Devlet aygıtı Marksist kuramda hükümeti, idareyi, orduyu, polisi, mahkemeleri, hapishaneleri içerir. Fakat Althusser baskı aygıtını, hükümetin siyasetini yürüten idare ve devlet başkanını, onun yönettiği hükümet ile hükümetin siyasetini yürüten idareyi kapsayan devletin siyasal aygıtı şeklinde ayırarak Marksist devlet kuramı ayrıntılandırır. Somut olarak belirtilmesi gerekirse devletin siyasal aygıtı, devletin başını, hükümeti ve idareyi kapsar.⁶³ Baskı aygıtında yer alan “baskı” kelimesi, devletin “zor” kullanmasını meşrulaştıran bir ifadelendirmeyi içerir. Doğrudan ya da dolaylı, yasal ya da yasa dışı fiziksel şiddet uygulama gücüne işaret eder.⁶⁴ Fiziksel güç uygulama kudretindeki devlet aygıtı, ayrı ayrı öğeleri bir komuta biriminin -devlet iktidarını ellerinde tutan egemen sınıfların siyasal temsilcilerinin uyguladığı sınıf mücadelesi siyaseti biriminin- varlığına paralel olarak var olan bir bütünlüktür. Söz konusu bütünlüğü sağlayan, iktidardaki sınıfların sınıf mücadelesi siyasetlerini uygulayan, iktidardaki sınıfların temsilcilerinin yönetiminde birleşmiş ve merkezileşmiş “örgüt”tür.⁶⁵ Zora dayalı örgütlenme şekli olarak devletin baskı aygıtı, içerdiği güç ve bunu destekleyen paramiliter unsurlar gibi sebeplerle devletin sert çekirdeğidir. Devletin sert çekirdeği olan baskı aygıtı:

Demirden disipline ve en ciddi iç baskıya tabidir. Bu çekirdeğin kendisi çözüldüğünde, devlet uçurumun kenarında sallanır... Bütün olarak polis, CRS'ler ve ordu dayanıklılık göstermek için vardır ve kaybedilmiş savaş ya da Devrim hariç, bu kurumları sarsmak güçtür.⁶⁶

Sarsılması zor olan baskı aygıtı bağlamında Althusser'e göre, devletin bir tek baskı aygıtı bulunur ve bu aygıt kamu alanında yer alır.⁶⁷ Organik bir

⁶² Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 112.

⁶³ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 134-5.

⁶⁴ Louis Althusser, *Sur La Reproduction*, Paris: Presses Universitaires De France, 1995, s. 107.

⁶⁵ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 174.

⁶⁶ Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 116-7.

⁶⁷ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 54.

bütün olarak baskı aygıtı “doğrudan doğruya ve bilinçli olarak, tek bir merkezden yönetilen ve merkezileşmiş bir beden olarak gösterir kendini.”⁶⁸ Althusser'in bir düzenek olduğuna işaret ettiği baskı aygıtının başında hükümet bulunurken, hükümete bağlı olarak hemen onun altında idare, ordu, polis, yargıçlar, vb. bulunur. Her bir bölüm baskıyı farklı biçimlerde uygulamak üzere iş bölümü içindedir. Örneğin, polis ile memurun yöntemleri aynı değildir. Fakat onların yöntemlerinin farklılığı mutlak olmayıp hepsi baskı işlevinin yürütücüsü olan aynı bedene, yani baskı aygıtına aittir.⁶⁹

Devlet aygıtının rolü yeniden üretim açısından düşünüldüğünde, Althusser'e göre, baskı aygıtı, üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını –bu aynı zamanda sömürü ilişkilerinin de yeniden üretimi demektir– zor kullanarak sağlar. Böylece hem baskı aygıtı olarak kendisinin yeniden üretimine yönelik hem de devletin ideolojik aygıtlarının işleyişinin siyasal koşullarının üretimine yönelik bir işlevi bulunur. Onların güvenlik içinde etkinlik göstermeleri için gerekli ortamı oluşturur. En küçük idari uygulama ve emirler bu desteğin, destekle birlikte oluşturulacak güvenli üretim ve birikim koşullarının olanağıdır.⁷⁰

Devletin İdeolojik Aygıtları

Althusser'in düşüncesinde devletin baskı unsurunun yanı sıra ikinci bir veçhesi olarak ideolojik aygıtlar belirir. Öncelikle Althusser, devlette işaret ettiği bu ikinci veçhe ile Marksizm'in mutlak sınırını aşmaya çalışır. Bunu anlayabilmek için ideolojinin kendisinin Althusser tarafından nasıl kavrandığını görmek gerekir. Zira Althusser'e göre, Marx ideolojiden söz ederken, Althusser ise devletin ideolojik aygıtından bahseder.⁷¹

Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi*'ndeki bilinç ile ilgili söylemleri, ideolojiye yönelik olarak Marksizm'deki en temel atıf yerlerinden biridir. Onlara göre bilincin üretimi, “insanların maddi faaliyetine... maddi ilişkilerine bağlıdır.”⁷² Bir çağda hangi sınıf egemense bu egemenliğin maddi ve fikri olmak üzere iki yönü bulunur:

⁶⁸ A.g.e. s. 55.

⁶⁹ A.g.e. s. 55.

⁷⁰ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 168-174.

⁷¹ Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 120.

⁷² Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 44; Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, (Çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridonmez), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, 45.

Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, bu sayede aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının da üzerinde denetim kurar; böylelikle zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşüncelerini de, genel olarak, kendine tabi kılar. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikri ifadesinden, düşünceler halinde kavranan egemen maddi ilişkilerden, yani o bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerden başka bir şey değildir; yani onun egemenliğinin düşünceleridir.⁷³

Althusser'in öğrencisi Etienne Balibar'a göre ise Althusser'in düşüncesinde ideoloji aslında ne toplumsal ne ortak ne de sahte bir bilinçtir. Tam tersine bir bilinçsizliktir. Burada bilinçsizlikten kastedilen şey bilincin, bireyler ve gruplar için aldığı biçimlerin bir ürünü olarak görülmesidir. Daha ayrıntılı olarak düşünüldüğünde, bilinç, önceden tasarımsal olmayan öğelerle bağlantılı olan tasarım, "dünyada var olma" ve öznel kimlik kipliklerinin bir ürünüdür.⁷⁴ Althusser'in deyişiyle ideoloji "...bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkinin imgesel bir 'tasarımlanmasıdır.'⁷⁵ İdeoloji ile insanlar gerçek var oluşlarını değil, bu var oluşlarıyla kurdukları boyun eğmeye dayalı ilişkiyi tasarımırlar. Althusser'e göre, bu tasarımlamalar kendiliğinden gerçekleşmeyip, maddi bir var oluşa sahiptir. Bunun daha açık anlamı ise, bireylerin düşüncelerinin maddi dünya tarafından biçimlendirildiğidir. Bu işleyişin gerisinde, devletin ideolojik aygıtları tarafından belirlenen kurallarca düzenlenen pratikler yer alır. Maddi dünyayı ve fikri dünyayı üreten araçlar birlikte işler. Böylece Althusser'in temel varsayımı şu şekildedir: "Nasıl olursa olsun, her pratik ancak bir ideoloji yoluyla ve bir ideoloji çerçevesinde var olabilir... Her ideoloji ancak bir özne aracılığı ile ve özneler için var olabilir."⁷⁶

Balibar'a göre, bu şekildeki bir yaklaşım hem olumsalcılığa hem bilimciliğe hem kararcılığa hem istenççiliğe karşıdır.⁷⁷ Bireysel ya da ortak yaşanan her şey gerçekte bir tahayyüldür. Bu nedenle buradaki ideoloji kavramı, Marx ya da G. Wilhelm Hegel ile çok fazla bağlantılı değildir. Daha çok Benedictus Spinoza ve Sigmund Freud ile ilişkilidir. Bunun anlamı ise, Althusser'in ideoloji yaklaşımının, "bilgisel görünümle sevgisel görünüm birlikteliğini, psişik işleyiş çerçevesinde düşünen ve karmaşıklığı, bireylerarası

⁷³ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, 2013, s. 52.

⁷⁴ Etienne Balibar, *Althusser İçin Yazılar*, s. 120.

⁷⁵ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 89.

⁷⁶ A.g.e. s. 92.

⁷⁷ Etienne Balibar, *Althusser İçin Yazılar*, s. 120-1.

ilişkinin temel özelliği olarak kabul eden” bir felsefeyi içermesidir.⁷⁸ Fakat Balibar bu şekilde bir açıklama getirdikten sonra aynı zamanda tahayyüle dayalı bu algıyı eleştirmekten geri durmaz. Balibar’a göre:

Tahayyülün toplumsal yapıya, gerekli görünümlerden biri olarak dahil edilmesinin, insanın kültür, sanat gibi açılabilceği yeni bir alan getireceğinin açıklanması tatmin edici değildir. Asıl gereksinim, ezilenlere ve sömürülenlere, “ideoloji”nin işleyişinde ayrıcalıklı-etkin bir rol veren nedenlerin açıklanmasıdır. Bu nedenle Althusser’in projesi de kendisini öncelikle burada ispatlamak zorundadır.⁷⁹

Bu bağlamda Althusser’in analizleri, sömürülen sınıfın mücadelesinden ziyade sömüren sınıfın işleyişine odaklanmış gibi görünür.

Balibar’ın bu şekilde yer alan eleştirisine rağmen Althusser’in literatürdeki ideoloji ile ilgili tartışmalara yaptığı katkıların başında ideolojinin sadece bireyler ile gerçeklik arasına giren bir perde olmaktan çıkmasını sağlamış olması gelir. Terry Eagleton’ın da belirttiği gibi, Althusser’de ideoloji, “bireylerin üretimi için vazgeçilmez bir araçtır, kendisini zorla kabul ettiren bir yapıdır.”⁸⁰ Maddi bir gerçekliği bulunan ideoloji, insanları öznel olarak kurar. Özne olmak, ekonomik ilişkiler uzamı olarak toplumun bilinçli bir parçası olmaktır. İnsanın kendini bilmesi olarak bilinç, insan varlığının “özgür”, yani başka insanlardan bağımsız hayal edilmesinin olanağıdır. Fakat Althusser’e göre, somut bireylerin kendi kendilerini özgür olarak hayal etmeleri bir yanılsamadır. Özne olmak, aynı zamanda daha sonra Michel Foucault’nun da söyleyeceği gibi, tabi olmaktır. Bireyleri özne olarak kuran ideoloji, insanların toplumsal düzene tabiiyetini garanti altına alır.⁸¹ Kapitalist toplumsal formasyonda üretim ilişkilerinin yeniden üretimi sadece ekonomi alanında gerçekleşmez. Yeniden üretim sürecinde üst yapı da etkindir. İşte bu etkili olma durumunu dile getirmek üzere Althusser ideoloji nosyonuna ayrıca önem verir. Althusser’in devletin yeniden üretim işlevini gerçekleştirmek üzere başvurduğu ideolojik aygıtlar kavramsallaştırmasının kökeninde yer alan ideoloji fikri buradan açığa çıkar. Althusser’in ideoloji hakkındaki algısı devletin ideolojik aygıtları ile ilgili algısına paralel bir noktaya varır ve ideoloji, devletin ideolojik aygıtlarının bir aracı/unsuru haline gelir. Devletin ideolojik aygıtları, başlangıçta da belirtildiği üzere, devletin işleyişinde öne çıkan ikinci görünüş

⁷⁸ A.g.e. s. 118-9.

⁷⁹ A.g.e. s. 121.

⁸⁰ Terry Eagleton, *İdeoloji*, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 210.

⁸¹ Mark Neocleous, *Administering Civil Society: Towards a Theory of State Power*, s.51.

tarzıdır. Althusser'e göre, DİA'lar, birbirinden ayrı ayrı bulunan, özelleşmiş kurumlar çokluğu ve gerçekliğidir. Üretim ilişkilerinin üretimi ve yeniden üretimi, DİA'lar içinde ve yine onlar vasıtasıyla gerçekleşir. Üstyapının içinde yer alan bu aygıtlar devlet ile birlikte ve bir arada bulunarak, birbirlerini karşılıklı olarak koşullayıp belirler. Dinsel, öğrenimsel, aile, hukuki, siyasal (patileri içerir), sendikal, haberleşme ve kültürel aygıt temel ideolojik aygıt olarak sayılabilir.⁸²

Devletin diğer unsuru olan Baskı Aygıtı ile DİA'lar birlikte düşünüldüğünde, Althusser'de devletin iki veçheli görünümünün genel olarak egemen sınıf iktidarına hizmet ettiği görülür. Baskı aygıtı ile karşılaştırıldığında devletin ideolojik aygıtları zorunlu olarak fiziki şiddete dayanmaz. Devletin baskı aygıtı, ideolojik aygıtların hukuksal ve siyasal çerçevesini belirleyip onların güvenlik içinde etkinlik göstermelerini sağlar. İdeolojik aygıtlar ise egemen ideolojik söylem içerisinde bireyleri birer özneye dönüştürür ve yeniden kurup adlandırır. Bunun için de bireyi var olan egemenlik sistemine uyarlayarak, sistemin üretimi ve yeniden üretiminde devletin ideolojik dayanaklarını hazırlama işlevi üstlenir.⁸³ Bireylerin kendi kendilerine eylemelerini sağlar.⁸⁴ Kendi kendine eyleme kapasitesi kazanmak, toplumun bilinçli bir öznesi haline gelmeyi ifade eder.

Birbirleriyle karşılaştırıldığında, devletin bir tek baskı aygıtı olmasına rağmen birden çok ideolojik aygıtı söz konusudur. Ayrıca ideolojik aygıtlar arasında bir birlik olduğu düşünülmesine rağmen bu birlik doğrudan fark edilemez. İdeolojik aygıtların çokluğu vurgusu, yanında onların baskı aygıtına göre dayanıksızlığı vurgusunu taşır. "Egemen sınıfların sahip oldukları devlet iktidarından yoksun bırakılabilecekleri sınıf mücadelesinin bir bölümü, bu aygıtların bağrında ve onların biçimleri içinde cereyan eder."⁸⁵ Devlet aygıtları arasındaki diğer bir ayırım da aygıtların yer aldığı alanlar üzerinden yapılır. Baskı aygıtı tümüyle kamu alanında yer almasına rağmen, devletin ideolojik aygıtlarının büyük bir bölümü özel alanda bulunur. Bu durumda kilise, parti, sendika, aile, okul, vb. aygıtın çoğu özel alanda yer alır.⁸⁶ Fakat bu şekilde alanlar üzerinden yapılan ayırımın neye göre yapıldığı noktasında bir belirsizlik bulunur. Althusser devletin kamusal alan ve özel alan ayırımının sonucu değil nedeni olduğunu söyleyerek, yani hukuk sisteminin sonucu olduğunu

⁸² Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 169.

⁸³ Hüsnü Aksoy, *Devlet ve Demokrasi*, s. 175.

⁸⁴ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 83.

⁸⁵ Louis Althusser, *Yeniden Üretim Üzerine*, s. 117.

⁸⁶ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 168-9.

söyleyerek bu eleştiriye yanıt verir.⁸⁷ Fakat kamusal olan ile özel olan ayırımından yola çıkılarak devlet aygıtının kamusal alana, devletin ideolojik aygıtlarının da özel alana koyulması söz konusu olamaz. Ernesto Laclau da benzer şekilde kamusal alan ve özel alan ayırımına karşı çıkar. Buna göre bu bakış ile “devletin İdeolojik aygıtlarının etki alanı, içeriği genişletilmekte ve nesnel bir yapı olan devlet ortadan kaldırılmaktadır.”⁸⁸ Ayrıca ideolojik aygıtların genel olarak üstyapıya sığdırılmaları, bu aygıtların işlevleri düşünüldüğünde konularının sorgulanmasına neden olur. Örneğin aile, eğitim, vb. ile ilgili aygıtlar hem toplumsal yeniden üretimin hem de üretim süreçlerinin yeniden üretiminde rol alır. Dolayısıyla ideolojik aygıtlar aslında üstyapıyla birlikte altyapıya dâhil olur. Bazı aygıtların bu şekilde hem üstyapı hem de altyapı ögesi olabilmesi Althusser'in aygıtlarla ilgili açıklamalarındaki belirsiz noktaların başında gelir.⁸⁹

Devletin ideolojik aygıtlarının bir diğer önemli özelliği, ideoloji kullanarak işlemeleridir. Burada baskı aygıtının zorun yanında ideoloji kullandığı kabul edilmekle birlikte daha fazlasına bir işaret söz konusudur. Althusser açısından bütünüyle baskıya veyahut zora dayanan aygıt bulunmaz. Baskı aygıtlarında ağırlıkta olan ideoloji olmayıp, baskıdır. Benzer şekilde ideolojik aygıtlar da salt ideolojik karakterde olmayıp, kimi zaman baskıyı da içerirler (okullardaki disiplin cezaları gibi). Fakat bu durum, ideolojik aygıtlarda baskın tarzın ideolojik nitelikte olduğu gerçeğini değiştirmez. Yani devletin ideolojik aygıtları ideolojik ‘rıza’ üretme işlevi görür. Burada belirtilmesi gereken nokta, bu tip ayrımların işlevsel ve kurumsal bir niteliğe sahip olmasıdır. Zira aygıtlar arasında bu şekilde ayırım koyulmasına rağmen uygulamada zor ve rızanın kullanımında benzer netlik her zaman bulunmaz:

Zor ile onayın... kuramsal ve işlevsel ayrıştırılması hegemonya kavramını açıklamada Althusser'i Gramsci'den daha geri bir noktaya itmektedir. Gramsci'de hegemonya, zor ile onayın bir bileşimi iken Althusser'in modelinde bu karmaşık bütünlüğü açıklamak olanaksız hale gelmektedir.⁹⁰

Baskı ve zorun bir aradalığı, baskı aygıtı ile ideolojik aygıtlar arasında örülen ince ilişkilerin de bir göstergesidir. Böylece daha öncesinde devletin baskı aygıtının devletin ideolojik aygıtları için gerekli olan ortamı sağladığı tezi, baskının ve ideolojinin bu birlikteliği üzerinden açıklanır. Söz konusu aygıtlar

⁸⁷ Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni*, s. 44.

⁸⁸ Akt. Hüsnü Aksoy, *Devlet ve Demokrasi*, s 176.

⁸⁹ Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni*, s. 44.

⁹⁰ A.g.e. s. 44.

arasında uyumu inşa eden ise egemen ideolojidir.⁹¹ Toplumsal kurumlara yönelik bu şekildeki işlevselci bir yaklaşım, kurumları birbirine destek olma statüsüne indirger ve bu kurumların önemi onların dışından gelir. Çünkü okul, kilise gibi aygıtlar her ne kadar ideolojik işlevle anılsalar da ideolojik olmayan işlevleri bulunur. Yani kurumlar aslında kendi içlerinde çelişkili olup, farklı toplumsal amaçlara hizmet eder. Bu nedenle ne sadece ekonomik altyapıya yönelik Althusser'in verdiği görevlerle ne de üstyapıya yönelik konuları üzerinden tüketilebilirler.⁹² Oysa Althusser'in devletin ideolojik aygıtları anlayışı, üretim tarzının gereksinmeleriyle ideolojinin işlevleri arasında zorunlu işlevsel denklik kurar.⁹³ Buna bağlı olarak Althusser, başlangıçta aygıtların alanlarını sınıfsal mücadele alanı olarak nitelemesine rağmen sonunda aygıtları işlevselliğiyle sınırlar. Bu indirgemenin siyaset, sivil toplum ve devlet ilişkisi açısından sonuçları bulunur. Gerçekte Marksist devlet analizlerindeki iktidarın baskıcı kavranış biçiminin ötesine gitmek üzere DİA'ları öneren Althusser, sivil toplumun kurumlarını DİA'lara katarak siyasal kavramını kaybeder.⁹⁴ Devletin sivil topluma doğru genişlemesi ve farklı güçlerden oluşan bir mücadele alanı olarak sivil toplumun varlığının kaybolmasına bağlı olarak Althusser'in düşüncesinde siyasetin varlığı tehlikeye girer.

153

Sonuç

Althusser, düşüncelerini kendisinden önceki Marksist tartışmalardan etkilener ve onları eleştirerek geliştirir. Yaptığı eleştiriler ve aldığı pozisyonlar nedeniyle, Yapısalcı Marksizm olarak adlandırılan perspektifin merkezine koyulur. Bu çalışmada toplumsal bütünlük anlayışı üzerinden siyaset kertesesi ve onun temel taşıyıcısı olan devlet, asıl tartışma konusu olarak ele alınmıştır. Devletin araçsallığı görüşünü kabul eden Althusser'in kendisinden önceki tartışmalardan farklı olarak analizlerini söz konusu aracın nasıl işlediği üzerine yoğunlaştırması, kendisinden önceki tartışmalar karşısında hem bir sürekliliği hem de bir kopuşu beraberinde getirir. Toplumsal bütünlük içinde ekonominin son kertede belirleyici olduğunu kabul etmesi kendisinden önceki tartışmalarla Althusser arasındaki sürekliliği gösterir. Fakat devlet ve devlet iktidarı ayrımını kabul edip devlet aygıtı nosyonunun tek başına kapitalist sistemin işleyişini ortaya koymadaki

⁹¹ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, s. 170-175.

⁹² Terry Eagleton, *İdeoloji*, s. 208-9.

⁹³ Zafer Yılmaz, "Althusser'in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları", s. 66.

⁹⁴ Mark Neocleous, *Administering Civil Society: Towards a Theory of State Power*, s. 55.

yetersizliğini vurgulaması, tartışmaların odağının altyapı ve ekonomiden üstyapı ve devlet üzerine kaymasına zemin hazırlar. Buna göre, ekonomi son kertede toplumsal bütünlükte belirleyici olmasına rağmen, devlet ve siyaset kertesini ile ilişkilidir. Böylece Althusser'de soyut bir kategori olarak devlet, söz konusu ilişki üzerinden işlevselleştirilir. Devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları ile devlet mekanizması bu bağlamda somutlaştırılır. Ayrıca Althusser, öncesinde yekpare bütün gibi betimlenen ya da içeriği tam olarak serimlenmeyen ve doğrudan devlet aygıtı olarak nitelenen devletin bütünsel görünümünü devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtları kavramsallaştırması çerçevesinde ayrıntılandırır. Bu derinleştirme bağlamında Althusser'in Marksizm'e yönelik asıl katkısının devletin ideolojik aygıtları kavramsallaştırmasıyla birlikte geldiği görülür.

Devletin ideolojik aygıtlarının gerisinde bulunan ideoloji, kapitalist sistemin nasıl oluyor da sürekli zor kullanmadan işleyebildiğini açıklamada önemli bir aşamayı temsil eder. Böylece toplumsal, siyasal ve ekonomik işleyiş arasındaki ilişkisellik de ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları nosyonları çerçevesinde açıklanır ve devletin işlevsel konumu somutlaşır. Fakat burada devletin ideolojik aygıtlarının çoğunun özel alanda kaldığı söylemi, özel alan ve kamusal alan ayrımı bağlamında Althusser'in devletin kapsamını genişletmek ve böylece nesnel bir yapı olarak devleti asıl varlığından uzaklaştırmakla eleştirilmesine neden olur. Zira yeniden üretim bağlamında ideoloji ve ideolojik aygıtlar kapsamında yapılan üstyapı ve devlet tartışmalarının en önemli sonuçlarından biri sivil toplumun görünürlüğünü yitirmesi ve devlet şemsiyesi altına girmesidir. Althusser'de kapsamı genişleyen devlet, içerilen sivil toplum üzerinden yeniden düşünülür. Ayrıca bu kadar geniş devlet algısı içerisinde devletin ideolojik aygıtları, sınıf mücadelesinin de geçtiği yerler olması nedeniyle kapitalizm ve devlet mekanizması ile mücadelede daha da önemli bir alan haline gelir; fakat mücadelenin aygıtlar etrafında gerçekleşmesine rağmen, Althusser'in mücadelenin ideolojik, ekonomik ve siyasal boyutu arasındaki ayrımı derinleştirmeyişi sınıf mücadelesiyle ilgili söylemlerinin teorisinde eğreti durmasına neden olur.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Hüsnü, *Devlet ve Demokrasi*, Yön Yayınları, İstanbul, 1994.
- Althusser, Louis, "Soutenance D'Amiens", *Positions (1964-1975)*, Editions Sociales, Paris, 1976.
- Althusser, Louis, *Kapital'i Okumak*, (Çev. Celal A. Kanat), Belge Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Althusser, Louis, *Sur La Reproduction*, Presses Universitaires De France, Paris, 1995.
- Althusser, Louis, *Marx İçin*, (Çev. Işık Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul, 2002.
- Althusser, Louis, *Pour Marx*, Editions La Découverte, Paris, 2005.
- Althusser, Louis, *Yeniden Üretim Üzerine*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
- Althusser, Louis, *Kriz Yazıları*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2009.
- Althusser, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2010.
- Balibar, Etienne, *Althusser İçin Yazılar*, (Çev. Hülya Tufan), İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Carnoy, Martin "Marx, Engels, Lenin and The State", *The State and Political Theory*, Princeton University Press, New Jersey, 1984.
- Eagleton, Terry, *İdeoloji*, (Çev. Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev. Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 2010.
- Geras, Norman, "Althusser'in Marksizm Anlayışı: Bir Değerlendirme", Ed. Kemali Saybaşı, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
- Lenin, Vladimir, *Devlet ve İhtilal*, (Çev. Süleyman Arslan), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1978.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Komünist Parti Manifestosu*. (Çev. Rekin Teksoy), Oğlak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 2010.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, (Çev. Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013.
- Marx, Karl, *1844 El Yazmaları*, (Çev. Ali Somer), Sol Yayınları, Ankara, 2011.
- Neocleous, Mark, *Administering Civil Society Towards a Theory of State Power*, Macmillan Press Ltd., London, 1996.

Louis Althusser'de Makine ve Aygıt Ayrımı Bağlamında Devlet Nosyonu
Zeliha DİŞÇİ

Thomas, Paul, *Marx ve Anarşistler*, (Çev. Devrim Evcı), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000.

Saybaşı, Kemal, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Stewart, Alasdair, "Althusser's Structuralism and a Theory of Class". *Critique: Journal of Socialist Theory*, 2008, 36(3), 421-443.

Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

Sancar, Serpil, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

Yılmaz, Zafer, "Althusser'in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları", *Praksis*, 2001, 4, 35-74.

INTERNET KAYNAKLARI

Athusser, Louis (1977), "The Crisis of Marxism"
<https://www.marxists.org/history/erol/periodicals/theoretical-review/tr-7-4.pdf>, (03.02.2020)